

UNA INSCRIPCIÓ DE SANT JOAN DE LA PENYA

Ha cridat sovint l'atenció dels erudits una inscripció llatina gravada en l'arc de ferradura que avui corona la porta que comunica l'església amb el claustre, al monestir antic de Sant Joan de la Penya. Es tracta d'un dels pocs vestigis mossàrabs del primitiu monestir del segle IX, aprofitat pels constructors del temple romànic que fou consagrat el 1094. Al principi posava en comunicació el cor de l'església amb el claustre.¹ L'arc, que forneix un excepcional interès arqueològic, fou traslladat al lloc que ara ocupa quan tingué lloc la renovació del santuari, potser al començament del segle XII.

Fou estudiat detingudament per Quadrado, Lampérez i Ricardo del Arco;² ometem, per tant, la seva descripció, a fi d'examinar només la inscripció llatina, gravada a l'entremig i al llarg de dos parells de línies, única ornamentació de l'arc. Està escrita en caràcters visigòtics espanyols del segle XI, segons palesen principalment algunes característiques com el punt central en la *c*, el signe nasal i la vocal de *hanc*, la uncial cordiforme *d* i la separació de paraules per puntuació múltiple en línia vertical.

Aconsellen aquesta anàlisi tant la varietat de criteris que hi ha, sembla, en la lectura de dita inscripció, com la interpretació, per tant, errònia amb què se la sol acompanyar. Les variants de transcripció es redueixen pràcticament a dues: la de Lampérez, que reproduí la transcripció de Quadrado, i, la més pròxima, del senyor R. del Arco, seguit en un article recent pel senyor Cid Priego.³

1. Segons R. DEL ARCO, *Catálogo monumental de España*. Huesca (Madrid 1942), 319.

2. J. M. QUADRADO, *España. Sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia*. Aragón (Barcelona 1886), 344; V. LAMPÉREZ, *Historia de la arquitectura cristiana española en la Edad Media*² (Madrid-Barcelona 1930), I, 301; R. DEL ARCO, *La Covadonga de Aragón. El real monasterio de San Juan de la Peña* (Jaca 1919), 64-65.

3. R. DEL ARCO, *La Covadonga*, cit., 64. Reproduïda sense variants en *Catálogo*, 319, n. 1. El mateix escriptor, en canvi, havia donat la lectura de Lampérez i Quadrado en la *Guía artística y monumental de Huesca y su provincia* (Osca 1910), 186, però llegint *portam*, així com J. PLEYÁN DE PORTA, *Aragón histórico, pintoresco y monumental*. Huesca, 564. L'article de C. CID PRIEGO, *Precedentes*

Heus ací exactament la de Quadrado, calcada per Lampérez:

PORTA PER HANC COELI FIT PERVIA CUIQUE FIDELI
SI STUDEAT FIDEI JUNGERE JUSSA DEI.

Les variants més importants introduïdes pel senyor del Arco es refereixen a l'omissió de *cuique* i a la lliçó *fidelis*:

PORTA PER HANC COELI FIT PERVIA FIDELIS.
SI STUDEAD FIDEI JUNGERE IUSSA DEI.

El senyor Gómez-Moreno, al seu torn, no la va transcriure,⁴ però va subratllar que la paraula *porta* hauria d'ésser *portam*, d'acord amb la correcció d'un manuscrit de la Biblioteca Nacional de Madrid que copia la inscripció. El senyor Cid accepta rodonament, després de comprovar-la amb cura, la transcripció del senyor del Arco. Creu igualment en la incorrecció de *porta* i, considerant com a plural el suposat *fidelis*, assegura, a més, que tampoc no és correcte el singular verbal *studead*.

D'aquesta guisa, una conjectura darrera l'altra, ha arribat a fer-se intel·ligible la malaurada inscripció. Sembla que ens trobem davant un veritable enigma, quan la lectura de la llegenda no és gens complexa. L'afany d'esmenar, la precipitació en la intel·ligència dels signes i l'oblit de la mètrica llatina han estat la causa d'aquesta curiosa adulteració. La inscripció és un díctic, és a dir, la unió clàssica d'un hexàmetre i un pentàmetre, separats per una creu grega: ja ho van reconèixer Quadrado i Lampérez, i ho han repetit els seus continuadors. Doncs bé: fóra inútil d'intentar escandir un hexàmetre en el primer vers segons la transcripció del senyor del Arco, acceptada pel senyor Cid; inútil igualment llegint *portam* en lloc de *porta*. La correcció *portam*, a més, suggerida sens dubte per la proximitat de l'acusatiu *hanc* i del nexa *ta*, exclou tot possible subjecte gramatical per al verb *fit*, el qual té caràcter copulatiu, acompanyat del predicatiu *peruia*. La lectura *fidelis* no reflecteix cap sentit sintàctic; no pot ésser sinó *fideli* concertat amb *cuique* en datiu: l'últim signe d'aquella paraula és *i*, idèntic al que es repeteix en *peruia* i en la primera *i* de *fidei*.

L'estudi directe, que hem fet, de la inscripció, la fotografia adjunta i el seu dibuix fidelíssim ens permeten una lectura irreprotxable, que correspon

del romànic en la província de Huesca, en «Argensola», II (Osca 1951), 125-152; tracta de la inscripció a les pàgs. 151-152.

4. M. GÓMEZ-MORENO, *Iglesias mozárabes. Arte español de los siglos IX a XI* (Madrid 1919), 38, n. 1.

aproximadament a la que va donar Quadrado i va seguir Lampérez. La transcripció d'aquests és infidel solament en uns detalls que no afecten l'esperit de la inscripció, deguts en general a criteris erronis acceptats en el seu temps: *coeli*, en lloc de *caeli*; *jungere, jussa*, per comptes de *iungere, iussa*; canvi de la *v* semivocal en *u*; en fi, la correcció de *studead*, de què parlarem tot seguit. Els nexes, que s'acumulen, a causa de l'extensió del vers i la consegüent insuficiència d'espai, en l'hexàmetre, són els normals en l'epigrafia de l'època. La lectura justa, inqüestionable, és aquesta:

PORTA PER HANC CAELI FIT PERVIA CVIQUE FIDELI
SI STVDEAD FIDEI IVNGERE IVSSA DEI.

Des del punt de vista gramatical i mètric, la inscripció és absolutament regular; segueix, així mateix, les normes ortogràfiques clàssiques, llevat en la *d* final de *studead*. És sabut, nogensmenys, que la confusió de les dentals *d* i *t* finals és freqüent en l'epigrafia llatina ja des del temps de la República; àdhuc en documents oficials, les paraules més usuals presenten sota aquest aspecte una ortografia contradictòria. Exemples: IT=*id*,⁵ FECID=*fecit*,⁶ ROGAD=*rogat*,⁷ PEDICAVD=*uit*, en una inscripció mural de Pompeia.⁸ Han fracassat els intents de trobar en les lleis del «sandhi» la raó d'aquest fenomen, potser degut simplement a l'equivalència fonètica de les dues dentals finals, idèntica a la del català. La confusió, corrent en el llatí medieval, és també una de les característiques del llatí en les inscripcions hispanes, paganes i cristianes: ROGAD=*rogat*, en una «defixionis tabella» de Còrdova,⁹ ALIVT=*aliud*,¹⁰ DESPICIAD, CORRIGAD.¹¹ Es tracta, en suma, d'una confusió ortogràfica que es pot corregir o respectar.

Aquesta transcripció és l'única que s'adapta perfectament a les condicions mètriques del dístic:

Pörtã pěr hānc cāelī fīt pēruĩã cuiquē fidēlī,
sī stūdēād fidēi īungērē iūssã Dēi.

5. C.I.L., X, 2780.

6. C.I.L., VII, 3028.

7. C.I.L., IV, 2388.

8. E. DIEHL, *Pompeianische Wandinschriften und Verwandtes* (Berlín 1930), núm. 622. D'altres exemples, en F. SOMMER, *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre* (Heidelberg 1948), 274.

9. Publicada per J. M. NAVASCUÉS, «Arch. esp. de Arte y Arqueol.», X (1934), 52.

10. C.I.L., II, 5181.

11. I.H.C., 214; de l'any 958. D'altres exemples hispans, en A. CARNOY, *Le latin d'Espagne d'après les inscriptions* (Brussel·les 1906), 173, ss.

L'escansió monosil·làbica de *cui* és la clàssica; no incorre l'autor del díctic en l'escansió bisil·làbica del datiu del pronom relatiu (*cui*), pròpia dels poetes de la baixa època del llatí.¹² La distribució de cesures i de paraules és feta amb cura. La cesura essencial de l'hexàmetre és la semiquinària: la completa la semiterinària i l'anomenada «bucòlica» (abans del peu cinquè), que estableix una separació entre els quatre primers peus i els dos últims, precedida, com en els millors exemples canònics, d'un dàctil:

Porta per hanc | caeli | fit peruia | cuique fideli.

El grup dels últims peus de l'hexàmetre segueix el tipus corrent *conde sepulcro*. El pentàmetre termina segons el model castís de dos bisíl·labs.

Tenim, de la resta, en el díctic de Sant Joan de la Penya, un bell exemplar de versos lleonins. Ja ho va observar, al seu torn, Quadrado, seguit per Lampérez. És prou sabut que es dona aquest nom a l'hexàmetre i al pentàmetre els dos membres dels quals posseeixen rima interna, situada al final dels dos hemistiquis.¹³ El recurs sovinteja en els poetes medievals, més encara en els poetes de la cultura carolíngia,¹⁴ mentre que en els clàssics la dita rima només apareix casualment quan pertanyen a la mateixa declinació el substantiu i el seu epítet, col·locats simètricament al final dels hemistiquis.

Amb tot, el poeta clàssic, que no cercava consonància en ella mateixa, evitava la rima en mots dissemblants o independents.¹⁵ Durant l'Edat Mitjana, en canvi, es complaïa la poesia llatina en aquest contrast estilístic. Exemple:¹⁶

Omnis in hoc *mundo* | fidens est sicut *harundo*.

Un copista escriu, en acabant una obra del segle XII, gairebé contemporània de la inscripció que analitzem:¹⁷

Scriba fui *Thomae*, | conduxit enim *pretio me*.

12. Per ex., PAUL. NOL. 28, 297. Vegeu A. ERNOUT, *Morphologie historique du latin* (París 1941), 153-154.

13. Sobre el vers lleoní és encara fonamental la tesi de J. DESCROIX, *De versu Leonino* (Lugduni 1931).

14. Vegeu DESCROIX, *op. cit.*, 45 ss.

15. Vegeu L. HAVET-L. DUBAU, *Cours élémentaire de métrique grecque et latine* (París 1939), 61.

16. HAGEN, *Carmina mediæ ævi*, 164.

17. MAI, *Classici auctores*, t. VIII, esmentat per HAVET-DUBAU, *op. cit.*, 65. Es poden veure d'altres versos lleonins en diverses inscripcions del mateix monestir de Sant Joan de la Penya, reproduïdes, no sé fins a quin punt de fidelitat, per QUADRADO, *Aragón*, cit., 335, n. 1.

El mateix procediment es repeteix en l'hexàmetre i el pentàmetre de Sant Joan de la Penya, per tal com la doble rima en ambdós versos es refereix a paraules que no guarden entre elles cap relació i ni tan sols concorden en el cas gramatical; en l'un i en l'altre vers alternen genitiu i datiu:

Porta per hanc *caeli* | fit peruia cuique *fideli*,
si studead *fidei* | iungere iussa *Dei*.

Un altre recurs retòric del nostre díptic és l'al·literació —l'adornament estilístic tan grat als antics poetes romans, emprat també en la versificació dels primitius poetes saxons, dels anglo-saxons i dels escandinaus, entre ells, però, com a factor essencial del vers. L'al·literació consisteix, en el nostre cas, en la repetició enllaçada de les consonants *p* i *f* per a l'hexàmetre, de *d* i de la semi-consonant *i* per al pentàmetre:

Porta *per* hanc caeli fit *per*uia cuique *fideli*,
si studead *fidei* iungere iussa *Dei*.

Quin és el sentit exacte del díptic? S'han provat diverses traduccions,¹⁸ en les quals el significat de l'hexàmetre és solament aproximat, «ad sensum», di-riem, a causa de la lectura defectuosa, a la qual, en rigor, tampoc no correspon la versió. Posats a traduir-lo segons la lectura que defensem, sorgeix al principi l'aparent dificultat d'explicar *per hanc*; l'expressió al·ludeix immancablement a la porta o entrada material —símbol de la porta celestial, *porta caeli*—, que comunicava amb el sagrat recinte. L'arqueologia es veu així secundada per la lingüística. Vet aquí, doncs, la traducció fidel, absolutament clara: «La porta del cel s'obre [lit. "es fa accessible"], a través d'aquesta, a qualsevol fidel, si s'esforça a unir a la fe els manaments de Déu». La força simbòlica queda ben explicada per les paraules de Jesucrist, en l'evangeli de sant Joan (X, 9): «Ego sum ostium: per me si quis introierit, saluabitur». En aquesta frase s'inspira, amb més brevetat però amb igual claredat que la de Sant Joan de la Penya, la inscripció que figura en la portada de l'església francesa d'Ébreuil (Allier): «Adest porta per quam iusti redeunt ad patriam».

És sabut que aquest tipus d'inscripcions admonitòries eren molt freqüents en les portades romàniques: sense sortir de l'Alt Aragó, les trobem així

18. Per ex., R. DEL ARCO, *La Covadonga*, cit., 64: «Por esta puerta entran los fieles al cielo, si además de la fe guardan las leyes»; o C. CID, *loc. cit.*: «Por esta puerta entran los fieles en el cielo, si se esfuerzan en unir a la fe los mandamientos de Dios».

mateix al monestir d'Iguàcel, a l'església de Santa Creu de la Serós (sota Sant Joan de la Penya) i a la catedral de Jaca. Fora d'aquests dominis, recordem, per la identitat de sentit, el díptic «paractèric» que el poeta carolí Bonifaci va dictar per a la portada d'una basílica, el qual sembla, d'altra banda, una paràfrasi de l'expressió pinatense *per hanc*:¹⁹

Haec domus est Domini et sacri ianua regni:
huic²⁰ properate, uiri; haec domus est domini.

L'afinitat literària resta confirmada per la història del monestir de Sant Joan de la Penya, en la qual sobresurt la data del 1071, quan penetra en el cenobi el ritu romà, i amb ell la influència de la cultura carolina. La inscripció, posterior al mateix arc mossàrab, cal situar-la, d'acord amb les dades que donem, en aquest moment històric.

MIQUEL DOLÇ

Institut d'Osca.

19. DUEMMLER, *Poetae aevi Karolini*, I, 66. Mencionat per DESCROIX, *op. cit.*, 34.

20. *Sic*. Cal corregir *huc*, segons DESCROIX, *loc. cit.* No em sembla del tot necessari.

FIGURA 1. Inscripció llatina en l'arc de la porta d'entrada al claustre del monestir de Sant Joan de la Penya.

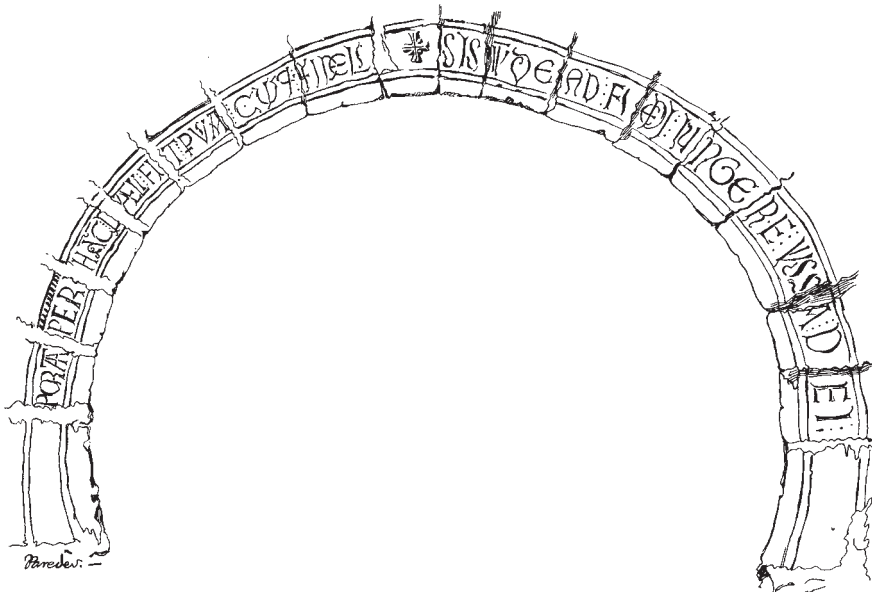

FIGURA 2. Reproducció de la inscripció gravada en l'arc de ferradura.